

Gheorghe E. Cojocaru*

CONFERINȚA DEZARMĂRII DE LA MOSCOVA DIN DECEMBRIE 1922 ȘI ROMÂNIA

In the conditions of the international isolation of the Russian Government, at the initiative of the Soviet diplomacy in December 1922, a „disarmament conference” was held in Moscow, in which the states bordering Russia participated. Although it was invited, Romania did not respond to the invitation, because the Soviets refused to recognize the border on the Dniester. The tribune of the Moscow conference was used by Russian diplomacy for propaganda purposes. At the conference, the Romanian Government aimed to explore, through its ally Poland, the possibility of normalizing relations with the Russian Government, on the condition of recognizing its eastern border and the intention to give up the treasure seized in Moscow. During an exchange of views with Poland’s representative at the conference, Prince Radziwill, Deputy Commissar for Foreign Affairs M. M. Litvinov warned that Russia would demand a plebiscite in Bessarabia. A century later, a question remains, however, whether or not the Moscow conference was an occasion for a beginning of normalization of Russian-Romanian relations.

Keywords: Russia, the disarmament conference, neighboring states, Romania, Poland, the Bessarabia problem, the Dniester border, Russian-Romanian relations.

Invitația

Ministerul Afacerilor Străine al României era informat la 13 iunie 1922 că Guvernul Rusiei sovietice a propus guvernelor polonez, leton și finlandez convocarea unei conferințe privind reducerea reciprocă a efectivelor militare. O notă în acest sens a fost înmănată de trimisul sovietic la Varșovia Ministerului polonez de Externe în ajun, la 12 iunie¹, în care se amintea că la Conferința de la Genova propunerea delegației ruse de a include pe agenda ședințelor chestiunea dezarmării a fost respinsă din capul locului de delegația Franței. În pofida eșecului de la Genova, dorind să trăiască în pace cu vecinii săi și considerând că toate disputele puteau fi soluționate pe cale pașnică, ceea ce ar fi exclus întreținerea unor armate prea numeroase, Guvernul rus s-a adresat către guvernele Letoniei, Poloniei și Finlandei, cu care stabilise deja raporturi diplomatice, cu propunerea de a participa la o conferință, pentru a discuta în comun chestiunea reducerii

* **Gheorghe Cojocaru**, doctor habilitat în istorie, directorul Institutului de Istorie.
<https://doi.org/10.58187/rim.131-132.03>

¹ *Telegrama descifrată din 13 iunie 1922 a lui Edmund Ciuntu, Legația de la Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare AMAE), F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 3.*

proporționale a forțelor lor armate. Guvernul rus era gata să discute aceeași chestiune și cu țările vecine cu care avea încă probleme teritoriale și de altă natură nereglementate, ca și cu țări mai îndepărtate. Data și locul convocării conferinței urmau să fie agreate împreună cu statele invitate².

La o primă estimare a propunerii sovietice, se putea observa că termenii în care era formulată erau vagi și ambigui, operându-se cu trei categorii de state – 1) cele vecine cu care Sovietele avea încheiate tratate; 2) limitrofii fără tratate și 3) altele – și că se vorbea despre o dezarmare proporțională fără a se preciza ce se avea în vedere: teritoriul, populația sau efectivele actuale. Prezentate în preajma Conferinței de la Haga, propunerile sovietice, după cum se menționa într-o analiză a Legației române la Varșovia, „nu vor putea înșela pe nimeni”. Nici Guvernul polonez nu se grăbea să dea un răspuns, urmărind să-și coordoneze pașii în această privință cu guvernele de la Riga, Helsingfors și București³.

La o întâlnire la Conferința de la Haga, la delegatul estonian Pusta, din 19 iulie, comisarul-adjunct pentru afacerile străine, M. M. Litvinov, a avut ocazia de a-i face delegatului român, Constantin Diamandy, o invitație oficială „la conferința dezarmării cu toate statele limitrofe” Rusiei⁴. Cu Diamandy Litvinov a discutat despre posibilitatea reluării negocierilor sovieto-române, întrerupte la Varșovia în toamna anului 1921. Guvernul român, după cum era informat Litvinov, era dispus să reia tratativele, cu condiția separării problemei Basarabiei de cea a tezaurului românesc, sechestrat la Moscova: „Ei (românii – n.a.), comunica Litvinov la Moscova, sunt de acord să dezbată ambele probleme, dar fiecare în mod separat. Sensul propunerilor constă în faptul că ei sunt gata să discute cu noi despre Basarabia, în contextul reglementării frontierei comune, astfel încât Basarabia să rămână României. Însă problema referitoare la tezaur trebuie examinată în același plan cu pretențiile noastre bănești față de România. I-am spus, firește (lui Diamandy – n.a.), că dacă România își asumă inițiativa, suntem gata să ne întâlnim cu delegații ei, dar să nu fie excluse cu anticipație din programul conferinței nici un fel de probleme ce ne separă. I-am spus, printre altele, că pentru noi modelul de tratat este cel de la Rapallo (cu Germania, din 16 aprilie 1922 – n.a.), în virtutea căruia pretențiile reciproce dintre părți se sting și că acest principiu trebuie să stea la baza reglementării tuturor problemelor dintre țările europene în situația actuală”⁵.

² Nota din 12 iunie 1922 a lui M.M. Litvinov, comisarul adjunct al poporului pentru afacerile străine al RSFSR, către Skirmunt, Ministrul Afacerilor Străine al Poloniei, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 5-7.

³ Telegrama descifrată din 15 iunie 1922 a lui Edmund Ciuntu, Legația de la Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 10-10 v.

⁴ Din scrisoarea din 20 iulie 1922 a lui M.M. Litvinov, comisarul adjunct al poporului pentru afacerile străine al RSFSR, către Colegiul Narkomindel-ului, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 185.

⁵ Din scrisoarea din 20 iulie 1922 a lui M.M. Litvinov, comisarul adjunct al poporului pentru afacerile străine al RSFSR, către Colegiul Narkomindel-ului, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 185.

După discuția cu Litvinov, Diamandy îi comunica ministrului de externe, I. G. Duca că Rusia se simțea lezată în amorul propriu, deoarece România nu ținea suficient cont de faptul că Basarabia fusese parte a Imperiului Rus. În această privință, el spera că în ziua în care se va ajunge la o înțelegere asupra tezaurului și socotelilor reciproce, Rusia va recunoaște unirea Basarabiei cu România. „Fără a fixa o dată, după cum informa Diamandy, Litvinov mi-a spus că fie la Conferința statelor limitrofe pentru dezarmare, fie la Viena sau la Berlin, reprezentantul sovietic va putea întâlni delegatul român pentru a demara negocierile”⁶.

Reacții

Luând cunoștință de cele comunicate de Diamandy, I. G. Duca i-a cerut ministrului român la Berlin, Constantin C. Nanu (Nano), să-i comunice direct lui Litvinov, în cazul în care acesta încă se mai afla în capitala germană, sau prin intermediul reprezentanței sovietice în Germania că: 1) Guvernul României era dispus să ia în considerare împreună cu statele limitrofe Rusiei propunerea Guvernului sovietic de a participa la o conferință pentru dezarmarea reciprocă; 2) România n-avea nici o intenție agresivă, în special, față de Rusia, o dovadă fiind declarația delegației române la conferința de la Genova în favoarea unui pact de neagresiune perpetuu; 3) Guvernul român considera că un prim pas spre o convenție a dezarmărilor trebuia să fie recunoașterea frontierelor existente; 4) România era gata să poarte tratative în această chestiune, ca și în alte chestiuni pendinte cu Rusia, „pe bazele indicate de Dl Diamandy Dlui Litvinov la întâlnirea lor de la Haga”⁷.

Nano i-a transmis lui Litvinov răspunsul Guvernului român la 15 august, iar reacția reprezentantului sovietic a fost una de nemulțumire: „Dar acesta e un răspuns negativ, declara Litvinov, pentru că chestiunea recunoașterii frontierelor, fiind de altfel importantă ca și cea a dezarmării, noi nu vom reuși s-o rezolvăm decât abordând toate chestiunile pendinte între Rusia și România. România a luat Basarabia fără consimțământul Rusiei și nu este un tratat ca cel între Germania și Franța care a luat Alsacia și Lorena. Aceasta nu înseamnă că Basarabia nu va rămâne României, dar negocierile sunt necesare pentru a rezolva toate problemele și a stabili relații normale între cele două țări; guvernul sovietic, dădea asigurări Litvinov, este gata să înceapă negocierile”. Nano deducea din discuția cu Litvinov că acesta nu acorda o prea mare importanță problemei dezarmării, pe care voia s-o abordeze aparte, fără a se angaja în alte chestiuni care făceau obiectul unor tratative speciale⁸.

⁶ *Scrisoarea din 20 iulie 1922 a lui C. Diamandy, Conferința de la Haga, către I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României*, în „*Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934*”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 184.

⁷ *Telegrama din 8 august 1920 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către Constantin C. Nanu, Legația din Berlin*, în „*Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934*”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 186.

⁸ *Telegrama din 8 august 1920 a lui Constantin C. Nanu, Legația din Berlin, către I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României*, în „*Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934*”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 188.

Primind telegrama lui Nano, Duca i-a cerut să-i comunice lui Litvinov că Guvernul român, având intenții pașnice, era gata să discute oricând chestiunea dezarmării cu Guvernul rus. De asemenea, Guvernul român era dispus să poarte negocieri cu Rusia în privința diverselor chestiuni pendinte, dar fiind clar stabilit că „frontierele actuale ale României sunt în afara discuțiilor”⁹.

Pregătirile

România a fost invitată la o conferință preliminară a delegațiilor militare ai statelor limitrofe Rusiei, la Varșovia, din 21 septembrie, pentru a elabora un punct de vedere comun în ceea ce privește problema dezarmării. Conferința se reunea după vizita din aceeași lună a mareșalului Pilsudski la Sinaia, România fiind reprezentată la Varșovia de generalul N. Petala. Delegații Estoniei, Finlandei, Letoniei, Poloniei și României au adoptat unanim la 23 septembrie un „aviz” asupra propunerii sovietice de dezarmare, în care se arăta că: 1) Guvernul sovietic, forțat de dificultățile economice la reducerea efectivelor militare, a lansat inițiativa dezarmării atât în scopuri propagandistice, cât și în speranța de a reconstitui în favoarea sa raportul anterior de forțe între armata roșie și trupele statelor baltice la frontiera occidentală a Rusiei; 2) la conferință delegații sovietici vor propune o reducere importantă a armatelor Estoniei, Finlandei, Letoniei, Poloniei și României în condițiile în care acestea fuseseră deja reduse la un minim strict necesar apărării teritoriilor lor împotriva Sovietelor. Acest minim de efective nu putea fi depășit fără a expune existența lor la riscuri grave de securitate. S-a constatat că reducerea forțelor armate putea avea rezultate, dacă la procesul dezarmării erau atrase toate statele Europei. Se întvedeau dificultăți insurmontabile pentru traducerea în practică a propunerii sovietice privind reducerea proporțională a forțelor armate. S-a convenit ca la conferință să se propună înainte de toate: 1) un schimb reciproc de declarații de neagresiune; 2) rezolvarea problemei reducerii forțelor armate pe baza principiilor care vor fi adoptate de Societatea Națiunilor.

Schimbul de note sovieto-române.

Guvernul sovietic a reacționat cu „cea mai mare neliniște și surprindere” la răspunsul Guvernului român cu privire la invitarea sa la conferința dezarmării. În Nota din 26 septembrie, semnată de comisarul-adjunct pentru afacerile străine, L. M. Karahan, se menționa că autoritățile române condiționau participarea lor la conferință de recunoașterea drepturilor României asupra Basarabiei. „O asemenea pretenție nemaiauzită, se arăta revoltat Karahan, dovedește că România nu dorește să pășească pe calea asigurării reale a păcii cu vecinii săi, pentru că este greu de admis că cineva s-ar putea gândi serios că Rusia ar recompensa vreun stat pentru participarea sa la cauza dezarmării prin înstrăinarea, în favoarea acestuia, a unui imens spațiu din teritoriul rusesc”. Refuzul României de a participa la conferința

⁹ *Telegrama din 8 august 1920 a lui Constantin C. Nanu, Legația din Berlin, către I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 188-189.*

pentru dezarmare „fără compensații teritoriale” obliga Guvernul rus să conchidă că statul român ar fi fost singura țară dintre cele vecine cu Rusia, care nu voi vrea „să pășească pe calea păcii”, urmărind să-și păstreze deplina libertate de menținere și întărire a forțelor sale armate. Mai mult decât atât, drept urmare a refuzului României, Guvernul rus făcea responsabil *apriori* Guvernul român de toate dificultățile pe care le putea întâmpina în efortul său „pentru cauza dezarmării”¹⁰.

I.G. Duca s-a arătat surprins de tonul și interpretările din nota lui Karahan privind atitudinea României față de Rusia. Drept dovezi ale atitudinii pașnice a României, Duca a invocat inițiativa delegației române la conferința de la Genova de a semna un pact de neagresiune perpetuă față de Rusia, negocierile de la Varșovia, precum și răspunsul pozitiv la invitația lui Litvinov de a lua parte la conferința dezarmării. „Dar, în mod firesc, menționa Duca în nota sa de răspuns, noi nu putem concepe o dezarmare decât pe o frontieră clar definită și nu putem consimți să luăm decizii tot atât de importante în jurul unei frontiere negarantate împotriva tuturor atentatelor, deși stabilită fără discuții posibile prin drepturile noastre istorice: prin voința solemn exprimată a poporului din Basarabia și prin statutul actual al Europei, cel care a fost consacrat de rezultatele războiului mondial, în care România a avut parte de mari sacrificii și suferințe”. În consecință, Guvernul român nu putea decât să reitereze disponibilitatea sa de a colabora la cauza păcii și dezarmării, dar, în ceea ce îl privea, „în condiții logice și normale”. În aceleași condiții, era dispus să discute oricând „în cel mai larg spirit de conciliere” celelalte „chestiuni pendinte” între Rusia și România. Ministrul de Externe sublinia în încheiere dorința și interesul României „de a trăi în pace și de a restabili relațiile normale și amicale cu toate puterile”¹¹.

Întrevederea Cicerin-Narutowicz

După primirea lui Cicerin la 29 septembrie la Varșovia de ministrul de externe Narutowicz, căruia i-ar fi promis să nu abordeze chestiunea Basarabiei la conferința de la Moscova, ministrul român în capitala Poloniei, Floresco, comunica la București că, în ceea ce privește atitudinea față de România, comisarul poporului ar fi declarat că: „Acum un an și jumătate eram gata să toastăm. Acum situația e schimbată: ar trebui să ne mai gândim” (*Nous devrion reflechir*). Oricât de enigmatică ar fi fost vorba aceasta, arăta Floresco, Narutowicz avea impresia că „chestiunea Basarabiei pentru Soviete se înfățișează sub o formă de schimb și că tezaurul nostru și ceva pe deasupra ar putea constitui moneda de schimb a stăpânirii noastre asupra Basarabiei nemaicontestate de Soviete”. Insistența Ministrului de Externe de a vedea România participând la Conferința dezarmării

¹⁰ Nota din 26 septembrie 1922 a Guvernului RSFS Ruse adresată Guvernului României privind conferința pentru dezarmare de la Moscova, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 189-190.

¹¹ Telegrama din 28 septembrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către L. M. Karahan, comisarul-adjunct pentru afacerile străine al RSFS Ruse, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 191-192.

îi întărea lui Floresco impresia că Guvernul polonez era îngrijorat de faptul că nesoluționarea chestiunii Basarabiei cu Sovietele lăsa deschisă „o posibilitate de conflict între România și Rusia în care ar putea fi târâtă și Polonia”¹².

Narutowicz îi repeta lui Floresco cât de încântat ar fi fost să vadă România participând la conferința de la Moscova, completând că Cicerin îi spusese că era de dorit ca statul român să participe la acea reuniune și că „Rusia se angaja pur și simplu să nu ridice chestiunea Basarabiei”¹³. Duca îi telegrafia scurt lui Floresco, ceea ce îi declarase și ministrului polonez la București, contele Skrzynsky, că România nu putea merge la Moscova, decât dacă Sovietele recunoșteau frontiera pe Nistru¹⁴.

La nota verbală a lui Narutowicz cu privire la reprezentarea României de către delegația poloneză la conferința de la Moscova¹⁵, Duca a solicitat să se facă în numele Guvernului român următoarea declarație: „Fidelă intențiilor sale pașnice ca și declarațiilor sale anterioare, România este gata să adere la un pact de neagresiune, dacă acest pact va avea un caracter permanent”. El nu considera necesar de a acorda „puterile” protocolare sub vreo formă oarecare Guvernului polonez¹⁶. Totodată, prin intermediul ministrului polonez la București, Duca a rugat Guvernul Poloniei să sugereze Sovietelor în cursul reuniunii de la Moscova că se putea găsi vreun mijloc de a se ajunge la o înțelegere în privința tezaurului, dacă nu vor mai pune problema Basarabiei¹⁷.

Un al doilea schimb de note din 27 și 31 octombrie.

La o lună de la nota lui Karahan, într-o nouă notă din 27 octombrie Cicerin relua teza precum că Guvernul român nu era dispus să ia parte la conferința de la Moscova, „dacă Rusia nu va fi de acord cu o compensație teritorială sub forma înstrăinării Basarabiei în favoarea României”. Rusia dorea să vadă România prezentă la conferința pentru dezarmare de la Moscova, dar „tot fără nici un fel de condiții prealabile”¹⁸.

¹² *Raportul din 5 octombrie 1922 al lui A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, către I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 61, 63-63 v.

¹³ *Telegrama descifrată din 5 octombrie 1922 a lui A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 60.

¹⁴ *Telegrama descifrată din 5 octombrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către A. P. Floresco, Legația de la Varșovia*, în „*Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934*”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 193.

¹⁵ *Copie Notei verbale din 28 octombrie 1922 a Ministerului Afacerilor Străine al Poloniei către Legația română la Varșovia*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 83.

¹⁶ *Telegrama din 31 octombrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către A. P. Floresco, Legația de la Varșovia*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 85.

¹⁷ *Telegrama descifrată din 3 noiembrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către A. P. Floresco, Legația de la Varșovia*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 86.

¹⁸ *Nota din 27 octombrie 1922 a Guvernului RSFS Ruse adresată Guvernului României*, în „*Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934*”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 194-195.

În răspunsul său din 31 octombrie, I. G. Duca menționa că, deoarece raporturile de bună vecinătate presupun o frontieră liniștită și respectată de ambele părți era de la sine înțeles că hotarul de la Nistru nu putea face obiectul nici unei contestații. Neavând nici o intenție de a se prevala de forța armelor față de marele său vecin, România se aștepta ca sacrificiile sale din anii războiului mondial să pună punct unui proces provocat prin raptul de la 1812, cauza unor neînțelegeri permanente între cele două țări. La invitația de a participa la conferința de la Moscova, Duca răspundea că nu putea decât să constate că depindea doar de Guvernul sovietic ca Guvernul român să ia parte la reuniunea dezarmării, ca și de a iniția fără întârziere alte negocieri necesare reglării chestiunilor pendinte între cele două țări. În încheiere Duca își exprima speranța că relațiile cu Rusia vor fi definitiv restabilite¹⁹.

Instrucțiuni pentru intermediarul polonez

La Moscova, Polonia nu putea semna în numele României un eventual pact de neagresiune, dacă se ajungea până în acest punct, deoarece pentru un asemenea pas erau necesare „deplinele puteri” din partea Guvernului român care, însă, îi solicitase Guvernului polonez doar să facă o declarație în numele său²⁰.

La primirea telegramelor de la București de contele Skrzynsky, conținând demersul lui Duca la conferința de la Moscova, Narutowicz i-a cerut precizări lui Floresco în acest sens. Skrzynsky telegrafia de la București: „Ministrul Afacerilor Străine apelează la bunele Dvs. oficii și să inițiați la Moscova, sub o formă pe care o Veți găsi oportună, convorbiri asupra subiectului recunoașteri alipirii („*rattachement*”) Basarabiei la România. În cazul în care Sovietele vor fi decise să recunoască suveranitatea României asupra acestui teritoriu, ea nu va mai pretinde restituirea stocului metalic al Băncii Naționale de la Moscova, excepție făcând obiectele de artă, documentele și arhivele, precum și depunerile persoanelor particulare”²¹. Duca îi confirma lui Floresco că Skrzynsky „a redat foarte bine rugămintea noastră. Ceea ce noi cerem guvernului polonez este să facă Sovietelor o sugestie în sensul indicat pentru a vedea ce vor răspunde. În orice caz, sugestia va trebui făcută de delegatul polonez la momentul conferinței de dezarmării și nu înainte”²².

¹⁹ *Telegrama din 31 octombrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFS Ruse, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 195-196.*

²⁰ *Telegrama descifrată din 11 noiembrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 93.*

²¹ *Telegrama descifrată din 9 noiembrie 1922 a lui A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, către I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 91-91 v.*

²² *Telegrama descifrată din 10 noiembrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 91 v.*

În locul contelui Skrzynsky, care nu cunoștea limba rusă, Narutowicz a decis să-l delege la conferința de la Moscova ca șef al delegației poloneze pe prințul Radzivil, vechiul subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Străine²³.

Nota lui Cicerin din 11 noiembrie: Va garantăm liniștea pe Prut

Cicerin îi răspundea lui Duca la 11 noiembrie că „guvernul rus exprimă speranța că frontiera pe Prut dintre Rusia și aliații săi, pe de o parte, și România, pe de alta, nu va mai fi disputată de către guvernul român”. Totodată, el reînnoia invitația trimisă deja Guvernului român de a lua parte la conferința dezarmării de la Moscova, din 30 noiembrie²⁴.

Nota lui Cicerin era emisă în toiu Congresului al IV-lea al Cominternului, unde autoritățile române au fost acuzate că au arestat și aruncat în închisoare direct din sala de ședințe „întreg congresul partidului” Comunist din România, numărând „câteva sute de tovarăși”, mulți dintre care ar fi fost executați, ceea ce era o deturnare gravă a realității²⁵.

În legătură cu această Notă a lui Cicerin, prin care României i se garanta liniștea pe „frontiera de la Prut” și i se contesta Basarabia, Duca îi telegrafia lui Floresco că nu va răspunde la un asemenea demers. O copie a Notei sovietice fusese prezentată contelui Skrzynsky²⁶. În același sens Duca îl informa și pe ministrul român la Londra, N. Titulescu²⁷.

La Moscova

Prima întâlnire a delegațiilor sosite la Moscova a avut loc în ziua de 1 decembrie, la sediul Narkomindel-ului, când s-a aprobat regulamentul lucrărilor propus de Litvinov și s-a convenit asupra limbilor de lucru: rusa și franceza și, dacă era cazul, germana. S-a decis constituirea unui comitet general din șefii delegațiilor. Spre deosebire de ședințele comitetului care erau închise, ședințele plenary urmau să fie publice. După fiecare ședință trebuia să se dea un comunicat de presă. Pentru desfășurarea conferinței a fost pus la dispoziție palatul fostului ambasador german, contele Mirbach, iar ședințele se țineau chiar în sala în care acesta fusese asasinat în 1918. La prima ședință plenară, din 2 decembrie, a fost invitat corpul diplomatic acreditat la Moscova și circa 40 de jurnaliști. Litvinov

²³ *Telegrama descifrată din 16 noiembrie 1922 a lui A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 101.*

²⁴ *Nota din 11 noiembrie 1922 a Guvernului RSFS Ruse adresată Guvernului României, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 196-197.*

²⁵ «Правда», 11 ноября 1922 г.

²⁶ *Telegrama descifrată din 13 noiembrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 94.*

²⁷ *Telegrama descifrată din 16 noiembrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către N. Titulescu, Legația din Londra, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 100.*

a fost ales președinte al conferinței. După declarația sa citită în rusă, președinții delegațiilor au răspuns în franceză. Divergențele dintre cele patru delegații și cea a Rusiei au ieșit la iveală de la bun început.

Dacă delegația rusă insista asupra constituirii neamânate a unui „comitet tehnic” care să procedeze la examinarea chestiunilor privind limitarea înarmărilor, cheltuielile bugetare militare pentru fiecare țară participantă la conferință, per om și pentru un an de zile, reducerea trupelor iregulare, neutralizarea zonelor de frontieră, celelalte patru delegații nu intenționau să demareze activitatea înainte ca chestiunea dezarmării să fie fixată într-un proiect scris de convenție. Ele doreau ca la început să fie aprobată o convenție asupra așa-zisei „dezarmări morale”, prin care părțile semnatare să se angajeze să soluționeze de o manieră pașnică toate conflictele ce puteau să apară între ele sau să le supună unui arbitraj internațional în cazul în care nu puteau fi aplanate prin negocieri diplomatice. Prin aceasta reprezentanții celor patru state, toate membre ale Societății Națiunilor, urmăreau să determine Rusia, care nu recunoștea înaltul for de la Geneva, să accepte principiile prevăzute în statutele Ligii. Propunerea Rusiei de a reduce efectivele sale militare cu un sfert (circa 200 mii de oameni) într-un an jumătate – doi ani era „prea radicală” pentru „statele-tampon ale Vestului”, în expresia din presa timpului²⁸.

După ce delegația rusă a fost de acord să renunțe la cererea de a forma imediat un „comitet tehnic” și să discute o propunere de neagresiune și arbitraj, la 4 decembrie delegația poloneză a depus un proiect al pactului de neagresiune și arbitraj, susținut de Estonia, Finlanda și Letonia, iar delegația rusă a propus a doua zi un contra-proiect propriu. În ședința Biroului din 5 decembrie, în calitate sa de șef al delegației sovietice și de președinte al conferinței, Litvinov a declarat că indiferent de rezultatele reuniunii, Rusia a renunțat la folosirea forței armate ca mijloc de soluționare a conflictelor. „Unul din vecinii din Sud-Vestul Rusiei, menționa Litvinov, ocupă încă până în prezent teritoriul său și refuză de a purta negocieri cu Guvernul rus pentru a rezolva pe cale pașnică această chestiune teritorială. În pofida acestui fapt, Rusia n-a luat nici o măsură și nu-și propune să tranșeze acest diferend cu forța armată. Încă odată, sublinia Litvinov, dragostea pentru pace a Guvernului sovietic e ilustrată aici nu numai de asigurări verbale, dar și de acțiune. Nici o declarație nu va putea distruge aceste fapte”²⁹. Spusele lui Litvinov au fost apreciate la conferință, inclusiv, de delegatul polonez Lukasiwicz care a luat act de faptul că Rusia nu se gândea să

²⁸ *Declarațiile prim-delegatului Finlandei la conferința dezarmării de la Moscova*, C. Enckell, ziarului „Hufvudstadsbladet”, din 17 decembrie 1922, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 152-156; Problema dezarmării era dezbătută, cu începere din 6 decembrie, la o conferință a țărilor central-americană, la Washington; ea era în atenția Societății Națiunilor și a unor congrese internaționale de la Haga, după cum se preciza într-un articol de fond din ziarul suedez „Dagens Nyheter”, din 16 decembrie 1922 (AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 139-140).

²⁹ *Protocole de la seance du Bureau de la Conference du 5 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 228.

atace statele cu care era în relații de pace, ca și cu cele cu care încă nu încheiase tratate de pace³⁰.

Problema disputei teritoriale ruso-române a reapărut la discutarea principii arbitrajului. În numele delegației sovietice, V. Kopp, vechi reprezentant al Sovietelor la Berlin, care îl înlocuia pe Litvinov în lipsa acestuia, a declarat că Rusia, care nu era membră a Societății Națiunilor, nu putea accepta teza din proiectul polonez al pactului de neagresiune, ce făcea referire la statutul Societății. Kopp a menționat că, dar fiind „diferendul ruso-român”, Rusia nu putea susține punctul de vedere al delegației letone potrivit căruia conflictele teritoriale existente trebuiau supuse arbitrajului. „Dacă România, spunea Kopp, nu va considera posibil să adere la tratat în condițiile stabilite, ea nu va adera și tratatul nu va avea importanță decât pentru țările care îl vor semna”. Kopp se arăta convins că (art. 6 din) proiectul rusesc era clar și putea satisface interesele tuturor delegațiilor. Lukasievicz observa că scopul conferinței nu era de a soluționa litigiile dintre Polonia și Lituania sau dintre Rusia și România, ci de a impune un mijloc de a evita tragedia războaielor³¹.

În ședința Biroului conferinței din 7 decembrie Litvinov a explicat că proiectul rus al pactului acorda României posibilitatea de a adera la tratat, cu asentimentul celorlalte Părți Contractante³².

În ședința din a doua zi a fost definitivat, între altele, și art. 1 care prevedea: „Înaltele Părți Contractante se angajează solemn să se abțină de la toate actele de agresiune armată pe teritoriile respective, fixate prin tratatele de pace sau alte acorduri prevăzând frontierele, încheiate între țările limitrofe, întrucât (*en tant que*) aceste tratate similare vor exista deja și conform status quo-ului actual, până când tratatele de pace sau alte acorduri fixând frontierele nu vor fi încheiate”. Articolul era însoțit de o remarcă, în redacția delegației letone, completată cu observațiile prințului Radziwill și ale lui Kopp, conform căreia adoptarea art. 1 nu putea fi interpretată „ca o recunoaștere juridică a status quo-ului”, în cazul în care acesta era contestat de una din Părțile Contractante³³.

În final, au fost făcute două declarații: cea a Estoniei, Finlandei, Letoniei și Poloniei, din 11 decembrie, și cea a Rusiei, expusă de Litvinov în ședința de închidere, din 12 decembrie.

Cele patru delegații unite arătau că ar fi fost exagerat să se creadă că ele împreună cu Rusia, de multe ori mai mare decât toate celelalte la un loc, ar fi putut soluționa în câteva zile problema extrem de complexă a limitării armamentelor.

³⁰ *Protocole de la seance du Bureau de la Conference du 6 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 253.

³¹ *Protocole de la seance du Bureau de la Conference du 6 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 261.

³² *Protocole de la seance du Bureau de la Conference du 7 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 271.

³³ *Articles du Traite de nonagression et d'arbitrage definitivement adoptes a la seance du Bureau de la Conference du 8 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 295, 297.

Delegația rusă preconiza reducerea tuturor armatelor țărilor limitrofe cu un sfert din efectivele lor militare existente în 1922 și stabilirea unei cifre bugetare unice (*per capita*) pentru fiecare ostaș, ceea ce nu ținea cont de situația concretă din celelalte țări, putând să le afecteze grav capacitatea de apărare. Delegația rusă a condiționat semnarea tratatului de neagresiune de încheierea înțelegerii de reducere a armamentelor. „Metoda aritmetică” de rezolvare a problemei înarmărilor, propusă de delegația rusă, era inadmisibilă pentru că era în contradicție cu principiile justiției și reciprocității. Delegațiile unite, dimpotrivă, considerau că pacea și securitatea constituiau condiția indispensabilă a limitării înarmărilor, propunând Rusiei încheierea unui pact de neagresiune și soluționarea tuturor conflictelor prin instituția arbitrajului internațional³⁴.

La 12 decembrie, Litvinov a propus, mai întâi, convocarea unei noi ședințe plenare a doua zi, însă propunerea sa a fost respinsă. Regretând că nu era prezentă presa, Litvinov „a dat citire cu voce joasă unei lungi declarații pregătite din timp, cerând ca proiectul celor patru delegații să fie retras”³⁵. El imputa delegațiilor țărilor limitrofe cu Rusia că nu apreciau că Guvernul rus acceptase să reducă armata cu un sfert și chiar mai mult, fără a ține cont că România, care evita să stabilească relații normale cu Sovietele și care se afla în raporturi strânse cu Polonia, nici nu fusese prezentă la conferință. „Delegația rusă, încerca să inventeze un pretext Litvinov, nu poate semna tratatul de neagresiune și de arbitraj cu țările reprezentate aici de Delegațiile unite nu pentru că ar găsi prevederile tratatului și angajamentele care decurg din el inacceptabile pentru sine. Din contră, ea a tins să extindă și să imprime mai multă rigoare acestor angajamente reciproce. Dar ea nu crede și nu poate crede în posibilitatea creării unei atmosfere de încredere mutuală prin semnarea unor simple declarații și decizii formale [...]. Ea nu-și va pune semnătura sub niște fraze care ascund lipsa unei cauze reale și voința obstinată de a se abține de la această cauză”³⁶. Frazele zornăitoare ale reprezentantului de vârf al Narkomindel-ului aveau menirea de a masca inapetența pentru semnarea unui pact de neagresiune a conducerii bolșevice, care tocmai finaliza proiectul de unificare a tuturor republicilor sovietice ca o etapă nouă spre revoluția mondială. Deoarece solicitării lui Litvinov ca cele

³⁴ *Declaration des Delegations de l'Estonie, de la Finlande, de la Letonie et de la Pologne a la seance du 11 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 336-339; Rusiei i s-a propus: 1) semnarea pactului de neagresiune și arbitraj, mai ales că articolele principale fuseseră agreeate de toate părțile; 2) menținerea cifrelor privind efectivele militare comunicate de delegații pentru anul 1923; 3) formarea, în faza post-ratificare a pactului, a unei comisii a experților militari care să identifice mijloacele necesare soluționării echitabile a problemei reducerii forțelor terestre și maritime; 4) la demilitarizarea zonelor de frontieră să se țină cont de particularitățile fiecărei țări aparte (*Declaration des Delegations de l'Estonie, de la Finlande, de la Letonie et de la Pologne a la seance du 11 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 339).

³⁵ *Declarațiile prim-delegatului Finlandei la conferința dezarmării de la Moscova*, C. Enckell, ziarului „Hufvudstadsbladet”, din 17 decembrie 1922, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 158-159.

³⁶ *Declaration de la Delegation Russe a la seance de la Conference du 12 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 370-371.

patru delegații unite să-și retragă proiectul propus în ajun nu i s-a dat curs, lui nu i-a rămas decât să regrete că în circumstanțele create conferința ajunsese într-un impas, încetându-și activitatea³⁷.

Discuțiile prințului Radziwill cu Litvinov

La întoarcerea prințului Radziwill la Varșovia, Floresco a aflat detalii importante despre discuțiile sale, trei la număr, cu Litvinov privind chestiunea Basarabiei. La o primă discuție, Radziwill îi spunea lui Litvinov că Polonia își dorea mult ca divergențele dintre Rusia și România să fie depășite. Litvinov declara că și Rusia își dorea să ajungă la o înțelegere cu România. La cuvintele prim-delegatului polonez precum că România „n-ar admite nici odată vreo discuție asupra Basarabiei, acest teritoriu aparținându-i astăzi în virtutea dreptului istoric, etnic, internațional și a dreptului de liberă dispunere de sine”, comisarul-adjunct pentru afacerile străine a răspuns că „nici Rusia n-ar admite excluderea acestei chestiuni din negocierile eventuale între ambele țări. Rusia nu putea să admită ca Aliații să dispună de un teritoriu ce-i aparține. Este la mijloc o chestiune de mândrie națională asupra căreia nu poate încăpea discuțiune”. Dacă „aceste vorbe fuseseră schimbate în treacăt”, a doua convorbire a fost inițiată de Litvinov însuși. Președintele delegației ruse la conferință l-a invitat pe Radziwill la el, anunțându-l că „s-ar bucura de a vedea Polonia servind ca intermediară între ambele țări, că profită tocmai de acest prilej pentru a-i spune că prezența simultană la Lausanne a Domnului Ministru Duca și a lui Cicerin ar putea înlesni convorbirile dintre Rusia și România (? – n.a.), că crede a ști că Cicerin ar fi foarte dispus la aceasta (?! – n.a.)”, rugându-l să transmită mesajul său Legației române la Varșovia pentru Guvernul de la București. Cu prilejul celei de-a treia discuții cu Litvinov, Radziwill a încercat să afle care ar fi „condițiunile înțelegerii” cu România. Litvinov i-a răspuns textual: „Nu merită să vorbim despre aceasta. Acum nu aș putea să vă spun decât despre maximumul pretențiilor noastre. Acest maximum va fi plebiscitul (în Basarabia – n.a.)”. La obiecția prințului că România „nici odată nu s-ar învoi la aceasta, cu armata ei, cu autoritățile ei, cu suveranitatea ei în ființă pe acest teritoriu”, Litvinov a răspuns că „n-ar cere României să-și retragă nici armata, nici autorități[le], ci s-ar mulțumi cu controlul și supravegherea unei Comisiuni interaliate”. După cele trei discuții cu Litvinov, principele Radziwill îi spunea lui Floresco că ajunsese la concluzia că „soarta Basarabiei pare a fi pecetluită pentru Soviete, dar că această Provincie ar putea face un obiect de precupețire în gândul lor și că foloase de ordin material cum ar fi tezaurul, oare-cari avantagii de navigațiune pe Nistru etc., ar fi prețul înmormântării chestiunei Basarabiei”³⁸.

³⁷ *Declarațiile prim-delegatului Finlandei la conferința dezarmării de la Moscova*, C. Enckell, ziarului „Hufvudstadsbladet”, din 17 decembrie 1922, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 159.

³⁸ *Raportul din 24 decembrie 1922 al lui A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, către I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 146-147 v.

Concluzii

Așadar, ce efecte și ce consecințe a produs neparticiparea României la conferința de la Moscova? În primul rând, eșecul conferinței a scos în evidență divergențe principiale între Soviete și țările limitrofe în ceea ce privește conviețuirea pașnică în Estul Europei. Dacă pentru guvernele de la Reval, Helsingfors, Riga și Varșovia, ca și de la București, un angajament pentru dezarmare și pace trebuia să ia forma unui pact de neagresiune, pentru Soviete, care lucrau în secret la planurile revoluției mondiale, deci, la dărâmarea echilibrului postbelic, un asemenea act juridico-politic era doar un petec de hârtie lipsit de relevanță. Tribuna conferinței de la Moscova a fost folosită de diplomația roșie în scopuri propagandistice, pentru a se face auzită în lume, a încerca să-și compromită adversarii și a grăbi recunoașterea internațională a Rusiei. Solidară cu cele patru țări limitrofe Rusiei, România a anticipat cu precizie obiectivele urmărite de Soviete și și-a propus să sondeze, prin intermediul aliatului polonez, posibilitatea detensionării și normalizării relațiilor cu Guvernul rus, cu condiția recunoașterii frontierelor sale răsăritene și intenția de a renunța la tezaurul sechestrat la Moscova. Sovietele, însă, au lansat, tot atunci, mai multe semnale contradictorii și mesaje extrem de ostile în ceea ce privește disponibilitatea lor pentru o înțelegere cu Guvernul de la București. În aceste circumstanțe, neparticiparea României la conferința de la Moscova, o sută de ani în urmă, n-a putut înviora atmosfera dintre cele două state vecine, iar de la avertismentul lui Litvinov precum că Sovietele vor cere un plebiscit în Basarabia până la punerea acestei cerințe pe tapet la conferința ruso-română de la Viena din martie-aprilie 1924 nu va fi decât un singur pas. La un secol de atunci, rămâne, totuși, o întrebare, dacă conferința de la Moscova a oferit o ocazie, mai mult sau mai puțin potrivită, pentru un început de normalizare a raporturilor ruso-române, o ocazie care putea fi verificată față în față cu vecinii de peste Nistru, și nu numai prin intermediari.